

Iulian GRIGORAȘ

**TOGIDUMNUS / TOGIDUBNUS. REX ET LEGATUS AUGUSTI SAU
REX MAGNUS BRITANNIAE**

Togidumnus / Togidubnus. Rex et legatus Augusti or rex magnus Britanniae

Abstract: The paper details the ancient traditions and the modern interpretations regarding the situation of Togidumnus, king of atrebats, and his juridical relations with Rome. The author insists on two different completions of an epigraph, according to which Togidumnus was either *r(egis) legat[i A]ug(usti) in Bri(annia)* or *rex magnus Britanniae*. The difference is extremely important for the juridical relations with Rome, and the author supports the second variant, on the basis of historical comparisons with similar cases. In fact, the existence of dependent kingdoms in the vicinity of the Roman provinces was not new, and the Romans constantly sought to adopt such solutions to protect their borders and reduce the resources necessary to organise the newly conquered territories.

Keywords: dependent kingdom, Britannia, juridical status, Roman Empire, Emperor Claudius.

*

Cucerirea Britanniei¹ a reprezentat unul din momentele ofensive ale politicii externe imperiale romane, moment generat nu de necesitate, ci, mai degrabă, de dorința împăratului Claudius² de a-și egala în glorie înaintașii³.

Atitudinea romanilor la începutul Principatului cu privire la problema cuceririi Britanniei a fost cel mai bine surprinsă de marele geograf al antichității Strabon⁴: „Britannii nu prezintă nici o pricină de îngrijorare (pentru că nu sunt atât de puternici încât să ne atace trecând strâmtoarea), pe de alta, n-ar fi mare folosul să-i supună. Se pare apoi că mai mare venit aduc în prezent prerogativele noastre (comerciale) asupra lor, decât ar putea să procure tributul (regulat), mai ales dacă se scade din el cheltuiala pentru întreținerea trupelor însărcinate cu păstrarea ordinii în insula și cu perceperea tributului”⁵. Contemporan cu Augustus, geograful a surprins,

¹ Hübner, în *Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*² (RE), Bd. III 1, pp. 858-879.

² Gaheis, în RE, Bd. III 2, nr. 256, pp. 2778-2839.

³ A. R. Birley, *The Roman Government of Britain*, Oxford, 2005, p. 16.

⁴ W. Aly, E. Honigmann, în RE, Bd. IV A 1, nr. 3, pp. 76-155.

⁵ Strabon, 2.5.8; Autorul antic revine la această idee și în cartea a 4.5.3 „Într-adevăr, ar fi nevoie de cel puțin o legiune și de o unitate de cavalerie ca să perceapă și impozitele de la ei, iar cheltuiala cu întreținerea armatei ar echivala cu sumele încasate, pentru că în acel caz trebuie să se micșoreze taxele

probabil, ideea centrală a imaginii elitei romane privind popoarele aflate dincolo de limitele Imperiului. Acestea sunt considerate, practic, o parte a teritoriului roman asupra căreia a fost extinsă *clementia* și *amicitia*, dar care nu merită costurile unei ocupații datorită slabei lor infrastructuri economice⁶. Pe de altă parte, nu trebuie să uităm că Strabon și-a finalizat *Geografia* în vremea lui Tiberius, care, probabil și din rațiuni economice, a pus capăt ofensivei transrenane a lui Germanicus⁷.

Pretextul⁸ implicării romane a fost oferit de detronarea regelui britanic Verica⁹, obligat să-și părăsească regatul din cauza ofensivei tribului catuvellaunilor¹⁰, dușmani declarați ai Romei. Campania s-a dovedit un succes, cel puțin din perspectiva tradiției literare¹¹, sfârșindu-se fără pierderi de partea romanilor¹².

În situația unei victorii ușoare, așa cum reiese din mărturia surselor istorice, ar părea surprinzătoare modalitatea de organizare a teritoriului proaspăt inclus în Imperiu¹³. Numai că Roma era consecventă politicii de limitare a resurselor implicate într-o astfel de acțiune, romanii permițând existența mai multor formațiuni politice dependente în imediata apropiere a noii provincii, scopul declarat al acestora fiind, cu siguranță, protejarea spațiului stăpânit direct de romani¹⁴.

Victoria lui Claudius în Britannia a fost celebrată de către Senat prin ridicarea a două arcuri de triumf, unul la Gesoriacum¹⁵ (Boulogne), locul unde împăratul s-a îmbarcat, iar cel de-al doilea monument fiind ridicat, evident, la Roma¹⁶. Din fericire, o parte a inscripției de pe al doilea arc de triumf s-a păstrat, permițând stabilirea unor informații importante cu privire la evenimentele petrecute în Britannia în anul invaziei romane. Th. Mommsen¹⁷ este cel care a reușit să restabilească textul integral, în care se vorbește de nu mai puțin de unsprezece regi

vamale impuse asupra mărfurilor, totodată s-ar întâmpina primejdii, dacă s-ar recurge la silnicie; ediția utilizată: Strabon, *Geografia*, studiu introductiv, traducere, note introductive, note și indice Felicia Vanț-Ștef, București, [1972].

⁶ C. R. Whittaker, *Frontiers of the Roman Empire. A Social and Economic Study*, Londra, 1994; vezi și P. A. Brunt, *Review: Die Aussenpolitik des Augustus und die Augusteische Dichtung*, by H. D. Meyer, în „The Journal of Roman Studies”, LIII, 1963, pp. 170-176.

⁷ Pentru detalii și literatură, vezi Vasile Lica, *Clades variana and Postliminium*, în „Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte”, L, nr. 4, 2001, p. 500, nota 31.

⁸ A. A. Barrett, *The Career of Tiberius Claudius Cogidubnus*, în „Britannia”, X, 1979, p. 229.

⁹ Henze, în *RE*, Bd. III 1, pp. 293-294; Cassius Dio 60.19 îl numește *Βέρικος*.

¹⁰ Hübner, în *RE*, Bd. III 2, pp. 1789-1799.

¹¹ Suetonius, *Claudius*, 17.2; informația se regăsește și la Flavius Josephus, *Războiul iudeilor împotriva romanilor*, III.1.

¹² CIL VI 920a, ILS 216. Este vorba de inscripția de pe arcul de triumf al împăratului, referirile tradiției literare reluând limbajul acesteia.

¹³ A. R. Birley, *The Roman Government*, p. 16.

¹⁴ Th. Mommsen, *Le droit public romain*, VI/2, traduit par Paul Frédéric Girard, Paris, 1889, p. 299: „Les rois qui appartenaient à l'union romaine avaient été communément placés où ils étaient pour assurer la défense locale des frontières, et par conséquent le droit de faire la guerre devait leur être laissé dans de certaines limites”.

¹⁵ Ihm, în *RE*, Bd. VII 1, pp. 1823-1824.

¹⁶ A. A. Barrett, *Claudius' British Victory Arch in Rome*, în „Britannia”, XXII, 1991, p. 1.

¹⁷ *Ibidem*, p. 12.

insulari care au făcut act de supunere în fața împăratului¹⁸. Nu există însă informații despre toți dinastia amintiți mai sus, Tacitus¹⁹ fiind singurul autor antic care numește trei dintre aceștia: Cartimandua²⁰, regina briganților²¹, Prasutagus²², regele icenilor²³ și Togidubnus²⁴, pentru cel din urmă nefiind specificat tribul pe care îl conduce.

În cele ce urmează, vom încerca să stabilim, atât cât este posibil, statutul juridic deținut de regatul lui Togidubnus în raporturile cu Roma. Numele acestuia este pomenit de Tacitus, dar apare și într-un monument epigrafic. În panegiricul *Agricola*, Tacitus menționează un eveniment interesant privitor la acest Togidubnus²⁵: „Câteva cetăți au fost date regelui Cogidumnus, rămas foarte credincios până în zilele noastre, potrivit vechii și statornice tradiții a poporului roman de a avea ca unelte de sclavie chiar pe regi”.

Informația lui Tacitus este întregită de inscripția descoperită în 1723 la Chichester care, deși fragmentară, permite, totuși, reconstituirea numelui acestui dinast. Sunt cunoscute astăzi două variante de reîntregire ale acestui monument epigrafic.

Prima îi aparține lui A. Hübner și a fost realizată în 1873: *[N]eptuno et Minerve templum [pr]o salute do[mus] divinae [ex] auctoritate [Ti.] Claud. [Co]gidubni r(egis) legat[i] A]ug(usti) in Bri(annia), [colle]gium fabro(rum) et [q]ui in e[fo sun]t d(e) s(uo) d(ant), donate aream []ente Pudentini fil(io)*²⁶. A doua reîntregire îi aparține lui J. E. Bogaers din 1973: *[N]eptuno et Minervae templum [pr]o salute do[mus] divinae, [ex] auctoritat[e] Ti(berii) Claud(ii) [To]gidubni, re[g(is) m]agni Brit(anniae), [colle]gium fabror(um), et qui in eo [sun]t, d(e) s(uo) d(ederunt), donante aream [...]ente Pudentini fil*²⁷.

¹⁸ CIL VI 920a, ILS 216: *Ti(berio) Clau[di]o Drusi f(ilio) Cai[sari] / Augu[sto] Germani[co] / pontific[i] maxim(o) trib(unicia) potes[tat(e)] XI / co(n)s(uli) V im[p(er]atori) XXII? cens(ori) patri pa[tri]ai / senatus po[pulusque] Ro[manus] q[uod] / reges Brit[annorum] XI d[ie]bus paucis sine] / ulla iactur[a] devicerit et regna eorum] / gentesque b[arbaras] trans Oceanum sitas] / primus in dici[onem] populi Romani redegerit].*

¹⁹ Schwabe, în *RE*, Bd. IV 1, nr. 395, pp. 1566-1590.

²⁰ Stein, în *RE*, Bd. III 2, p. 1627.

²¹ Hübner, în *RE*, Bd. III 1, pp. 843-844.

²² Hanslik, în *RE*, Bd. XXII 2, p. 1721.

²³ Haverfield, *RE*, Bd. IX 1, pp. 820-821.

²⁴ Stein, în *RE*, Bd. III 2, nr. 117, p. 2696; în privința numelui regelui, am adoptat lecțiunea *Togidubnus*, adoptată și de A. R. Birley pe baza argumentelor prezentate de Charles E. Murgia.

²⁵ Tacitus, *Agricola*, 14: *Consularium primus Aulus Plautius praepositus ac subinde Ostorius Scapula, uterque bello egregius: redactaque paulatim in formam provinciae proxima pars Britanniae, addita insuper veteranorum colonia. Quaedam civitates Cogidumno regi donatae (is ad nostram usque memoriam fidissimus mansit), vetere ac iam pridem recepta populi Romani consuetudine, ut haberet instrumenta servitutis et reges.*

²⁶ CIL VII. 11.

²⁷ J. E. Bogaers, *King Cogidubnus in Chichester: Another Reading of 'RIB' 91*, în „*Britannia*”, X, 1979, pp. 243-254.

Pornind de aceste informații, trebuie lămurită, în primul rând, problema numelui. Astfel, în mai multe lucrări²⁸ este deja adoptată varianta *Togidubnus*, care s-a impus după apariția articolului lui Charles E. Murgia²⁹. Acesta susține faptul că textul lui Tacitus a fost corupt, aducând două argumente principale. În primul rând, editorii preferă manuscrisele care prezintă numele *Cogidumnus*, deoarece sunt mai numeroase, existând o singură versiune care prezintă forma *Togidumnus*³⁰. În al doilea rând, potrivit cercetărilor celtologice, Murgia constată că nu există decât două atestări ale particulei *Cogi-* și anume *Cogitatus* și *Cogitatinus*, ambele fiind cel mai probabil de origine latină, în schimb particula *Togi-* este mult mai bine atestată în mediul celtic³¹. În ceea ce privește variația lui *-dumnus* în *-dubnus*, este des întâlnită situația transformării pe care o suferă numele celtice în limba latină³².

O a doua problemă este reprezentată de tribul al cărui conducător este Togidubnus, trib pe care Tacitus îl omite. Teoria cea mai răspândită³³ susține că dinastul menționat mai sus era înrudit cu Verica, conducătorul atrebaților³⁴. Prin urmare, s-ar putea presupune că Togidubnus era atrebat. Potrivit unei alte teorii, Togidubnus nu este altul decât Togodumnus, fiul lui Cunobelinus și fratele lui Caratacus. Se consideră că acest Togodumnus a supraviețuit confruntării din anul 43 p.Chr. și a trecut de partea romanilor, fiind astfel recompensat cu un nou regat³⁵.

Interesant este faptul că locul unde a fost descoperită inscripția care pomenește numele lui Togidubnus, orașul Chichester (în antichitate *Noviomagus*³⁶), este, conform unor surse istorice și geografice mai târzii³⁷, locuit de *Regni*³⁸. Pornind de la aceste informații, s-a dezvoltat o teorie³⁹ care consideră că existența unui regat clientelar, loial, aflat într-un accentuat proces de romanizare, situat în

²⁸ Patrick Ottaway, *Archaeology in British Towns*, Routledge, 1992; Martin Henig, *The Art of Roman Britain*, Londra, 1995; David Shotter, *Roman Britain*, Routledge, 1998; Graham Webster, *The Roman Invasion of Britain*, Routledge, 2003; Christopher A. Snyder, *The Britons*, Blackwell, 2003; Malcolm Todd (ed.), *A Companion to Roman Britain*, Blackwell, 2004; A. R. Birley, *The Roman Government*; John Creighton, *Britannia. The creation of a Roman province*, Routledge, 2006; Stanley Ireland, *Roman Britain. A Sourcebook*, Routledge, 2008.

²⁹ C.E. Murgia, *The Minor Works of Tacitus: A Study in Textual Criticism*, în „Classical Philology”, LXXII, 1977, pp. 323-343.

³⁰ *Ibidem*, p. 339, este vorba de manuscrisul E².

³¹ A. R. Birley, *The Roman Government*, p. 467.

³² *Ibidem*.

³³ S. S. Frere, *Britannia. A History of Roman Britain*, Londra, 1987, p. 28, p. 30.

³⁴ Hübner, în *RE*, Bd. II 2, nr. 2, p. 2138.

³⁵ J. G. F. Hind, *A. Plautius Campaign in Britain: An alternative Reading of the Narrative in Cassius Dio (60.19.5-21.2)*, în „Britannia”, XXXIV, 2007, pp. 96-100.

³⁶ G. Macdonald, în *RE*, Bd. XVII 1, nr. 11, pp. 1213-1214.

³⁷ Ptolemeu, *Geographia*, 2.3.28, numește Chichester ca fiind *Νοιόμαγος*, teritoriu locuit de *Ρήγνοι*; *Antonini Itinerarium* menționează numele *Regno* fără a fi clar dacă se referă la orașul Chichester sau la tribul care locuiește acest teritoriu; *Ravenna Cosmography* amintește în Britannia de un oraș *Navimago Regentium*.

³⁸ Haverfield, în *RE*, Bd. I A 1, p. 509.

³⁹ *Ibidem*. Teoria lui Haverfield se întemeiază pe ideea că textul *Cosmografiei din Ravenna* este corupt; lectura corectă a denumirii tribale *Regentium* este, conform acestuia, *Regnentium*, nominativul acestei lecțiuni fiind *Regnenses*, care s-ar traduce „poporul regatului”; lecțiunea lui Haverfield este respinsă, cu argumente solide, de A. L. F. Rivet și C. Smith, în *The Place-Names of Roman Britain*, Londra, 1979.

preajma ori chiar în cadrul provinciei romane Britannia, a lăsat urme în mentalul colectiv, populația teritoriului fiind identificată, prin însăși denumirea sa, ca aparținând acestei structuri politice⁴⁰.

Pe de altă parte, K. Jackson este de părere că forma *Ρήγνοι*, care apare la Ptolemeu, este o variantă a celei de *Ρήγνι*, fiind vorba de o ușoară alterare a denumirii de origine celtică, *Regini*, denumire formată din rădăcina *regin-*, care s-ar traduce prin cuvântul *mândru*⁴¹.

Și stabilirea limitelor temporale ale domniei lui Togidubnus este o întreprindere greu de realizat din cauza precarității informațiilor. În privința momentului în care începe domnia acestui dinast există un oarecare consens, considerându-se că evenimentul are loc la foarte puțin timp după cucerirea Britanniei în anul 43⁴². Momentul final al domniei lui Togidubnus este plasat, de cei mai mulți specialiști, undeva la sfârșitul anilor '70⁴³, din acest moment teritoriul pe care acesta îl stăpânise intrând sub autoritatea guvernatorului provinciei⁴⁴.

Pornind de la textul tacitean⁴⁵ și de la descoperirile arheologice, A. A. Barrett propune o nouă teorie⁴⁶ pentru stabilirea sfârșitului domniei acestui dinast. Astfel, potrivit opiniei sale, două aspecte rețin atenția în textul autorului antic. Primul este legat de formula *ad nostram usque memoria*, expresie care se referă, probabil, la momentul tribunatului militar al lui Cnaeus Iulius Agricola⁴⁷, acesta aflându-se la post în Britannia sub comanda lui Caius Suetonius Paullinus⁴⁸, devenind reală posibilitatea ca socrul istoricului să-l fi cunoscut pe Togidubnus. Al doilea aspect este legat de loialitatea regelui față de Roma (*fidissimus mansit*). Barrett consideră că, pentru a-și dovedi fidelitatea, trebuie să fi jucat un rol important în timpul unui eveniment care periclita stăpânirea romană, eveniment care nu putea fi altul decât revolta icenilor conduși de Boudicca⁴⁹ și care s-a desfășurat în perioada guvernării lui Suetonius Paullinus și a tribunatului militar al lui Agricola, dinastul dispărând la scurt timp după reprimarea revoltei⁵⁰.

Considerațiile lui Barrett sunt susținute și de descoperirile arheologice⁵¹. Cercetările efectuate la Chichester și Silchester (în antichitate *Calleva Atrebatum*⁵²),

⁴⁰ A. A. Barrett, *The Career of Cogidubnus*, p. 232.

⁴¹ K. Jackson, *On Some Romano-British Place-Names*, în „The Journal of Roman Studies”, XXXVIII, 1948, p. 58.

⁴² A. R. Birley, *The Roman Government*, p. 467: „It is unknown when his reign began. He might have first been given a small kingdom in or soon after 43”; vezi și A. A. Barrett, *The Career of Cogidubnus*, p. 233: autorul consideră că este imposibil de stabilit cu precizie momentul de început al domniei lui Togidubnus, singura certitudine fiind aceea că această domnie începe înaintea venirii lui Aulus Didius Gallus în Britannia, în anul 52.

⁴³ A. R. Birley, *The Roman Government*, p. 468.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Tacitus, *Agricola*, 14.

⁴⁶ A. A. Barrett, *The Career of Cogidubnus*, pp. 240-241.

⁴⁷ Gaheis, în *RE*, Bd. X 1, nr. 49, pp. 125-143.

⁴⁸ Miltner, în *RE*, Bd. IV A 1, nr. 3, pp. 591-593.

⁴⁹ Henze, în *RE*, Bd. III 1, pp. 796-797.

⁵⁰ A. A. Barrett, *The Career of Cogidubnus*, p. 241.

⁵¹ B. Cunliffe, *Fishbourne: A Roman Palace and Its Garden*, Londra, 1971; G. C. Boon, *Silchester: The Roman Town of Cavella*, Londra, 1974.

probabil cele mai importante comunități urbane de sub stăpânirea lui Togidubnus, au scos la iveală faptul că de la sfârșitul anilor '60 așezările menționate mai sus suferă modificări arhitectonice în conformitate cu ideile urbanistice romane⁵³. Un argument deosebit pentru stabilirea sfârșitului domniei dinastului atrebat în epoca împăratului Nero este descoperirea băii publice de la Silchester, unde, printre altele, au fost scoase la iveală țigle care prezentau ștampile precum NER·CL·AUG·GER sau NER·CL·CAE·AUG·GR⁵⁴. Existența unei băi publice cu țigle care prezintă ștampile cu numele împăratului atestă faptul că teritoriul în cauză se afla sub directa autoritate a guvernatorului. Prin urmare, sfârșitul domniei regelui Togidubnus poate fi plasat undeva între revolta icenilor (60-61) și moartea împăratului Nero în anul 68⁵⁵.

O ultimă problemă care ne reține atenția este legată de titlul purtat de Togidubnus în inscripția descoperită la Chichester. Prima reîntregire a inscripției descoperite în 1723 generează o problemă interesantă: *[N]eptuno et Minerve templum [pr]o salute do[mus] divinae [ex] auctoritate [Ti.] Claud. [Co]gidubni r(egis) legat[i] Aug(usti) in Bri(annia), [colle]gium fabro(rum) et [q]ui in e[ro] sun]t d(e) s(uo) d(ant), donate aream []ente Pudentini fil(io)*. Aici Togidubnus apare ca având calitatea de *r(egis) legat[i] Aug(usti) in Bri(annia)*⁵⁶, iar această întregire, propusă de primii editori, a rămas multă vreme necontestată.

Plecând de la această citire a inscripției s-a considerat că personajul care apare menționat aici este fiul regelui Cogidumnus amintit de Tacitus, explicându-se titlul de *legatus*⁵⁷. Mergând mai departe, este posibil ca fiind fiul regelui menționat mai sus să fi fost educat la Roma, obținând tronul în timpul și, de ce nu, prin grija împăratului Nero, explicându-se astfel cetățenia romană care reiese din numele său întreg *Tiberius Claudius Togidubnus*. Titlul de *legatus* l-ar fi primit undeva în timpul frământărilor din anul celor patru împărați, drept recompensă pentru loialitatea sa, dar și cu scopul precis de a-și folosi trupele ca să mențină Britannia în cadrul Imperiului Roman. Această ipoteză ar explica și expresia *domus divinae* care nu poate fi pusă în legătură cu Vespasianus, ci, mai degrabă, cu urmașii săi⁵⁸. Pentru a fi mai preciși în datarea domniei lui Togidubnus, în condițiile în care expresia menționată mai sus este vagă, trebuie adus în discuție un alt fragment al lui Tacitus, *Agricola*, 29: „Astfel, trimițând înainte flota ca să prade în mai multe locuri și să provoace groază și nesiguranță, ajunse cu armata fără bagaj, căreia îi adăugase pe cei

⁵² Hübner, în *RE*, Bd. III 1, p. 136.

⁵³ S. Applebaum, *Roman Britain*, în H. P. R. Finberg, *The Agrarian History of England and Wales*, Cambridge, 1967, pp. 15-29.

⁵⁴ M. V. Taylor, R. G. Collingwood, *Roman Britain in 1925*, în „The Journal of Roman Studies”, XV, 1925, p. 243 și p. 250; vezi și J. Greenaway, *The Neronian Stamped Tile from Little London, near Silchester*, în „Britannia”, XII, 1981, pp. 290-291.

⁵⁵ A. A. Barrett, *The Career of Cogidubnus*, p. 241.

⁵⁶ A. Hübner, *CIL VII*, 11, 18 f. și 305, *addit.*, Berlin, 1873.

⁵⁷ A. Hübner, *Über den Namen des Arminius*, „Hermes. Zeitschrift für Klassische Philologie”, X, Berlin, 1876, p. 399.

⁵⁸ Pentru chestiunile legate de acest aspect, cf. D. M. Pippidi, *Recherches sur le culte impérial*, Paris-București, [1940], p. 132; Trebuie menționat că A. A. Barrett, în articolul *The Career of Tiberius Claudius Cogidubnus*, consideră expresia ca aparținând epocii lui Nero, respingând ideea existenței a două personaje, tată și fiu, cu nume asemănătoare.

mai viteji dintre britanni, încercați prin credința lor îndelungată, la muntele Graupius ocupat de dușmani”⁵⁹.

Textul de mai sus arată existența unor aliați ai romanilor în rândul populațiilor autohtone, considerați siguri dacă Agricola îi folosea în luptă împotriva unora cu care împărțeau originea comună. Pe de altă parte, este greu de crezut că fidelul Cogidumnus a trăit până în timpul acestor evenimente. Este posibil deci, ca după desființarea autonomiilor briganților și icenilor, singurul aliat roman, aflat acum *intra provinciam*, să fie tocmai regatul atrebaților, stat condus de nimeni altul decât Togidumnus, fiul personajului amintit de Tacitus.

Posibilitatea ca un rege precum Togidubnus, fie el personajul care apare menționat de Tacitus sau fiul său, să dețină calitatea de *legatus* este greu, dacă nu chiar imposibil, de demonstrat. Există totuși regi care conform titulaturii au deținut, chiar dacă doar onorific, poziții oficiale în cadrul statului roman⁶⁰. Putem menționa astfel trei cazuri: Marcus Iulius Cottius, rege peste paisprezece triburi în Alpi și care apare în inscripții în calitate de *praefectus civitatum*⁶¹; Gaius Iulius Laco, rege al Spartei, care cumulează mai multe titluri printre care și pe cel de *procurator*⁶²; Herodes cel Mare, regele iudeilor, primește de la Augustus titlul de *procurator* al Siriei⁶³. Exemplele prezentate mai sus nu se pot compara totuși cu ceea ce presupune calitatea de *legatus*; reprezintă totuși o ipoteză de lucru interesantă.

În 1979, J. E. Bogaers propune o nouă lectură a inscripției de la Chichester: *[N]eptuno et Minervae / templum / [pr]o salute do[mus] divinae / [ex] auctoritat[e] Ti(beri) Claud(i) / [Togidubni r[eg(is) m]agni Brit(anniae) / [colle]gium fabr(um) et qui in eo / [sun]t d(e) s(uo) d(ederunt) donante aream / [Pud]ente Pudentini fil(io)*⁶⁴. Noua emendație a lui Bogaers elimină calitatea de *legatus*, pe care ar fi avut-o acest *Togidubnus*, înlocuind-o cu titlul de *rex magnus Britanniae*.

Această interesantă emendație se întemeiază pe revizuirea atentă a corespondenței anticarilor, care au văzut și reprodus inscripția în momentul descoperirii ei. De asemenea, Bogaers apelează și la analogii istorice⁶⁵. În ceea ce-l privește, el crede că un posibil argument în sprijinul noii sale ipoteze ar putea rezulta din faptul că, în lumea hellenistică, titlul de *βασταλεύς μέγας* nu însemnă altceva decât

⁵⁹ Tacitus, *Agricola*, 29: *Igitur praemissa classe, quae pluribus locis praedata magnum et incertum terrorem faceret, expedito exercitu, cui ex Britannis fortissimos et longa pace exploratos addiderat, ad montem Graupium pervenit, quem iam hostis insederat.*

⁶⁰ A. A. Barrett, *The Career of Cogidubnus*, pp. 236-237.

⁶¹ CIL 05, 07231: *Imp(eratori) Caesari Augusto divi f(ilio) pontifici maximo(!) tribunic(ia) potestate XV imp(eratori) XIII / M(arcus) Iulius Regis Donni f(ilius) Cottius praefectus ceivitatium(!) quae subscriptae sunt Segoviorum Segusinorum / Belacorum Caturigum Medullorum Tebaviorum Adanatum Savincatum Ecdiniorum Veaminiorum / Venisamorum Iemeriorum Vesubianiorum Quadiatum et ceivitates(!) quae sub eo praefecto fuerunt.*

⁶² AE 1927, 0001: *Ti(beri) Claudi Caesar(is) / Aug(usti) Germanici / procuratori / C(aio) Iulio C(ai) f(ilio) Fab(ia) Laconi / augur(i) agonothe(ae) / Isthm(ia) et Caesareon(!) / Ilvir(o) quinq(uennali) cur(ioni) fla(mini) Aug(usti) / Cydichus Simonis / Thisbeus b(ene) m(erenti).*

⁶³ Flavius Josephus, *Bellum Iudaicum*, 1.20.4.

⁶⁴ J. E. Bogaers, *King Cogidubnus*, pp. 243-254.

⁶⁵ ILS 8957 regele iudeilor Agrippa (I sau II): *[regi] mango*; ILS 8958 regele Emesei C. Iulius Sohaemus: *regi mango*.

*rege peste mai multe state*⁶⁶. Acest argument este îndreptățit, întrucât la Appian⁶⁷ se află o afirmație foarte limpede în acest sens: „Tigranes, fiul lui Tigranes, regele Armeniei, care a supus multe din națiunile vecine, conduse de proprii lor regi, și care datorită acestei situații a dobândit titlul de *rege al regilor*, a atacat Seleucia deoarece nu îi recunoștea supremația”⁶⁸. Emendația și analogia istorică propuse de Bogaers sunt acceptate și de către A. Birley, potrivit căruia pasajul din Tacitus *quaedam civitates Cogidumno* ar putea fi echivalent formulei hellenistice de *βασιλεύς μέγας*⁶⁹.

Rămâne totuși curioasă apariția unui astfel de titlu, des întâlnit în Orient, dar niciodată menționat în Occident. Cea mai „vestică” apariție a titlului în discuție este legată de domnia lui Pharnakes, stăpânul regatului Bosporan, suveran care își atribuie titlul de *Βασιλεύς βασιλέων μεγάλων*⁷⁰. Ar mai fi de amintit presupunerea legată de regele Burebista căruia, în inscripția descoperită la Dionysopolis, îi este atribuită calitatea de *πρώτος καί μέγιστος βασιλεύς*, situație în care este greu de determinat motivul apariției acestei expresii⁷¹. Este, deci, cu atât mai uimitoare apariția unui astfel de titlu tocmai în Britannia, pe care o putem numi chiar limita vestică a imperiului creat de romani, și legat de un rege în cazul căruia nu putem vorbi nici de descendența achemenidă a lui Pharnakes și nici de o stăpânire întinsă ca în cazul lui Burebista.

*

În privința încadrării juridice a raporturilor dintre acest rege și Roma, situația este extrem de dificilă. Complexitatea problemei este dată de lipsa unor informații precise și, nu în ultimul rând, din cauza incertitudinii care încă mai învăluie reconstituirea textului inscripției în care apare numele monarhului.

Pentru început, putem afirma că principala preocupare a elitei politice romane, în orice situație de felul celei întâlnite în cazul Britanniei, era aceea de a evita o implicare masivă atât din punct de vedere militar, cât și din punct de vedere material. Este, de altfel, o certitudine faptul că Roma a căutat să evite, cât de mult a

⁶⁶ A. von Gutschmid, *Über die Beinamen der hellenistischen Könige*, în F. Rühl (ed.), *Kleine Schriften von Alfred von Gutschmid*, Leipzig, 1893, p. 119: „Der Titel *βασιλεύς μέγας* drückt in der hellenistischen Zeit weiter nichts aus, als dass sein Träger mehr als ein Reich in seiner Hand vereinigte”.

⁶⁷ Pentru discuții și alte exemple, V. Lica, *The Coming of Rome in the Dacian World*, Konstanz, 2000, pp. 82-83, nota 93.

⁶⁸ Appian, *Syr.*, 48: *Καί βασιλεύς Ἀρμενίας Τιγράνης ὁ Τιγράνου ἐθνη πολλὰ τῶν περιόικων ἰδίους δυνάσταις χρώμενα ἐλών, βασιλεύς ἀπό τοῦδε βασιλέων ἤγειτο εἶναι καί τοῖς Σελευκίδαις ἐπεστράτευσεν οὐκ ἐθέλουσιν ὑπακούειν.*

⁶⁹ A. R. Birley, *The Roman Government*, p. 467: „Grossly inflated though the style *rex magnus Brit(anniae)* might appear for a man whose realm comprised only a tract of southern England, the parallels cited by Bogaers, two eastern client-kings of the first century A.D., demonstrate that *rex magnus* simply meant ‘king of more than one state’, which is exactly what Tacitus mentions, *quaedam civitates*”.

⁷⁰ W. Hoben, *Untersuchungen zur Stellung kleinasiatischer Dynasten in den Machtkämpfen der ausgehenden Republik*, Diss. Mainz, 1969, pp. 15-16, *apud* V. Lica, *Scripta Dacica*, Brăila, 1999, pp. 84-85.

⁷¹ V. Lica, *The Coming of Rome*, p. 83.

fost posibil, implicarea în acest caz și atunci când totuși intervenția s-a produs nu a fost rezultatul unei nevoi imediate, ci mai degrabă dorința unui împărat de a căpăta gloria necesară pentru a-i egala în prestanță pe înaintașii săi⁷².

Rezultatul imediat al intervenției romane este actul de supunere a unsprezece șefi de triburi de pe insulă, cum aflăm din inscripția triumfală⁷³. Este cert faptul că, în această situație, identificăm un act de *deditio*, capitularea acestor regi, și punerea lor la dispoziția (*in fide*m) împăratului, caz în care, în calitate de *dediti*, stabilirea condițiilor capitulării depinde exclusiv de bunul plac al învingătorului⁷⁴.

*

Situația întâlnită în Britannia nu este una singulară în timpul domniei lui Claudius. Astfel, Tacitus ne spune că: „De aceea Zorsines, frământându-și mult mintea dacă să se îngrijească de situația lui Mithradates, acum ajunsă la cea mai grea strâmtoare sau de tronul părinților săi, și deoarece au căzut mai greu în cumpănă interesele neamului său, dând ostatici, se închină până la pământ în fața steagurilor cu chipul împăratului, spre marea slavă a armatei romane, care – fără vărsare de sânge și biruitoare – era sigură că se află acum la trei zile de marș depărtare de fluviul Tamais”⁷⁵.

O situație istorică asemănătoare este descrisă în celebrul elogiu epigrafic dedicat lui Tiberius Plautius Silvanus Aelianus⁷⁶. În această inscripție, după trecerea

⁷² Suetonius, *Claud.*, p. 17: *Expeditionem unam omnino suscepit eamque modicam. Cum decretis sibi a senatu ornamentis triumphalibus leviolem maiestati principali titulum arbitraretur velletque iusti triumphii decus, unde acquireret Britanniam potissimum elegit, neque temptatam ulli post Diuum Iulium et tunc tumultuantem ob non redditos transfugas*; vezi și A. A. Barrett, *The Career of Cogidubnus*, p. 229: „Roman policy in Britain appears to have been to avoid direct involvement in local affairs for as long as Roman interests could be served by diplomatic ends; the cornerstone of this policy was the presence of a friendly power south of the Thames to balance the strength of the anti-Roman Catuvellauni in the north. The arrival of Verica in Rome was convincing proof that the policy had finally collapsed. Rome could hardly avoid a direct involvement at this stage. While Claudius's decision to invade Britain may have been based partly on a desire to emulate the glorious achievements of his ancestors, it also appears to be a logical response to the recent turn of events”.

⁷³ CIL VI 920a = ILS 216.

⁷⁴ Th. Mommsen, *op. cit.*, p. 276: „Après que cette partie s'est livrée à discrétion (*in fide*m), ou, ce qui revient au même, après qu'il y a eu *deditio*, il n'y a pas besoin de demande spéciale; car, par cet acte, la cité vaincue s'est soumise d'avance à toutes les mesures qui pourraient être prises envers elle, et par conséquent aussi éventuellement à son incorporation dans l'union militaire. Les *dediti* ne peuvent donc pas refuser d'y entrer après la *deditio*, et la détermination des conditions dépend alors exclusivement des Romains”.

⁷⁵ Tacitus, *Annales*, 12.17: *igitur Zorsines, diu pensitato Mithradatisne rebus extremis an patrio regno consuleret, postquam praevaluit gentilis utilitas, datis obsidibus apud effigiem Caesaris procubuit, magna gloria exercitus Romani, quem incruentum et victorem tridui itinere afuisse ab amne Tanai constitit. sed in regressu dispar fortuna fuit, quia navium quasdam quae mari remeabant in litora Taurorum delatas circumvenere barbari, praefecto cohortis et plerisque auxiliarium interfectis.*

⁷⁶ CIL XIV 3608: [...] *legat(o) pro praet(ore) Moesiae / in qua plura quam centum mill(ia) / ex numero Transdanuvianor(um) / ad praestanda tributa cum coniugib(us) / ac liberis et principibus aut regibus suis / transduxit motum orientem Sarmatar(um) / compressit quamvis parte(m) magna(m) exercitus / ad expeditionem in Armeniam misisset / ignotos ante aut infensos p(opulo) R(omano) reges signa / Romana adoratorios in ripam quam tuebatur / perduxit regibus Bastarnarum et / Rhoxolanorum filios Dacorum fratrum(!) / captos aut hostibus ereptos remisit ab / aliquis eorum opides accepit per*

în revistă a impresionantului *cursus honorum* al lui Aelianus, este descrisă energica sa activitate ca guvernator al Moesiei: „a mutat mai mult de 100.000 de Transdanubieni, cu femeile, copiii, principii ori regii lor, dincoace de fluviu, spre a plăti tribut; a înăbușit o mișcare a Sarmaților chiar de la începutul ei, deși trimisese o mare parte a armatei la expediția din Armenia; a adus regi, până atunci necunoscuți sau dușmani poporului roman, pe malul Dunării, pe care-l păzea, spre a-i pune să se închine steagurilor romane; a trimis înapoi regilor Bastarnilor și Roxolanilor pe fii lor prinși ori luați înapoi de la dușmanii lor, iar regilor Dacilor pe frații lor; de la unii dintre dâșii a luat în schimb ostatici. Astfel a statornicit el pacea provinciei și a lărgit hotarele ei. A făcut apoi și pe regele Scythilor să ridice asediul cetății Chersonesus, care e dincolo de Borysthenes. Cel dintâi ca guvernator al Moseiei a ușurat lipsa de pâine a poporului roman trimițând mari cantități de grâu din această provincie”.

În cursul legației sale în Moesia, Aelianus așează pe malul drept al Dunării 100.000 de transdanubieni, cu copiii, soțiile și regii lor, scopul principal al acestei acțiuni fiind, cel mai probabil, realizarea unei zone de siguranță la granița Imperiului⁷⁷, o practică obișnuită în cadrul politicii tuturor marilor state⁷⁸.

Faptele asemănătoare cu cele petrecute în Britannia sunt prezentate în rândurile 16-18 ale inscripției: *ignotos ante aut infensos p(opulo) R(omano) reges signa / Romana adoratuos in ripam quam tuebatur*. La fel ca în cazul regelui Zorsines sau a dinaștilor britani și stăpânii regatelor aflate în valea Dunării sunt determinați să se plece în fața acvilelor romane. Prin acest gest, *reges ignoti et infensi* sunt obligați să ofere *deditio*⁷⁹.

Măsurile luate de Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, deși datează din timpul domniei urmașului lui Claudius, Nero, scot în evidență caracterul staționar al politicii externe a Romei de după Augustus, printre măsurile cele mai des întâlnite fiind crearea de zone de siguranță și transformarea statelor barbare aflate dincolo de granițe în regate dependente⁸⁰.

*

Datele inscripției care celebrează triumful lui Claudius în Britannia sunt completate de tradiția literară⁸¹ și de emisiunile monetare⁸², constatându-se astfel faptul că mai mulți dinaști își conservă statutul, regăsindu-se în situația unor regi

quem pacem / provinciae et confirmavit et protulit / Scytharum quoque rege{m} a Cher<s=R>onensi / quae est ultra Borustenen opsidione summoto / primus ex ea provincia magno tritici modo / annonam p(opuli) R(omani) adlevavit hunc legatum in [...].

⁷⁷ D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967, p. 306: „[...] ne găsim înaintea unei măsuri inspirate de politica din totdeauna urmată de romani față de popoarele a căror vecinătate era socotită primejdioasă, dar a căror supunere le-ar fi cerut sacrificii disproporționate”.

⁷⁸ Florus 2.28.18; Strabon, 7.3.10.

⁷⁹ V. Lica, *The Coming of Rome*, p. 162.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 165

⁸¹ Cartimandua: Tacitus, *Historii*, 3.45; *Annales*, 12.36-40; Prasutagus: Tacitus, *Annales*, 14.31; Togidumnus: Tacitus, *Agricola*, 14.

⁸² S. S. Frere, *Britannia*, Routledge, 1987, p. 54: „Corio... and Boduocus of the Dobunni in Gloucestershire; Antedius, perhaps Prasutagus' predecessor as ruler of the Iceni”.

dependenți de Imperiu. Este de presupus că și Togidubnus s-a aflat printre acești dinaști care au făcut act de supunere. Poziția sa privilegiată în rândul regilor amintiți mai sus este atestată de faptul că romanii i-au reconfirmat și mărit regatul. Putem astfel presupune că măsurile privitoare la acești dinaști se încadrează în conceptul general al politicii externe romane din timpul primei dinastii imperiale.

Tradiția literară ne oferă câteva amănunte interesante privitoare la raporturile acestor dinaști cu Imperiul roman. Cassius Dio, 60.23, ne spune că: „Toate acestea s-au făcut datorită succeselor obținute în Britannia; și pentru ca alte popoare să fie mai ușor de convins a încheia înțelegeri, s-a votat aprobarea tuturor înțelegerilor încheiate de Claudius și locotenenții săi, ca și cum acestea ar fi fost încheiate de Senat și popor”⁸³. Este probabil ca Togidubnus să se fi aflat printre regii care încheie aceste acorduri cu romanii, fie prin persoana împăratului, fie prin intermediul reprezentanților acestuia.

O altă informație ne este oferită de către Suetonius, care, în narațiunea privind viața lui Claudius, amintește de ceremonia organizată de acesta în scopul încheierii unui tratat cu niște regi, pe care omite să-i numească, convenție încheiată în *forum* și întărită prin sacrificarea unei scroafe și rostirea vechii formule a fețialilor⁸⁴. Potrivit lui Mommsen, care îl și menționează pe Togidubnus, ar fi vorba de regii din Britannia, marele istoric considerând situația reală prin înregistrarea a mai multor astfel de cazuri în epoca imperială⁸⁵.

Informații prețioase cu privire la înțelegerile încheiate între romani și britani ne oferă și Tacitus: „Însă în Britannia pretorul P. Ostorius găsi o situație tulbură. Dușmanii împânziseră ținutul aliaților noștri printr-o năvală cu atât mai aprigă, cu cât credeau că noul general nu li se va împotrivi, acum în pragul iernii, cu o armată pe care n-o cunoștea. [...] Cei dintâi care se împotriviră acestor măsuri fură icenii, neam puternic, care, fiindcă intrase de bunăvoie în alianță cu noi, nu fuseseră zdrobiți în lupte”⁸⁶.

Prin urmare, se poate afirma că Togidubnus a încheiat un *foedus* cu împăratul Claudius, și, în consecință, a dobândit calitatea de *socius*⁸⁷. Potrivit dreptului roman, orice regat dependent are ca singură bază a existenței sale

⁸³ Cassius Dio, 60.23: ... καὶ ἵνα γε καὶ ἄλλοι ράον εἰς ὁμολογίαν ἴσῃσιν, εὐηφιόσθη τὰς σνηβασεῖς ἀπάσας, ὅσας ἂν ὁ Κλαύδιος ἢ καὶ οἱ ἀντιστράτηγοι αὐτοῦ πρὸς τινὰς ποιήσωνται, κυρίας ὡς καὶ πρὸς τὴν βουλήν τὸν τε δῆμον εἶναι.

⁸⁴ Suetonius, *Claudius*, 25: *Cum regibus foedus in foro icit porca caesa ac vetere fetialium praefatione adhibita.*

⁸⁵ Th. Mommsen, *op. cit.*, p. 279: „Les *reges* avec lesquels Claude conclut un *foedus* à Rome avec l'assistance de fétiaux (Suetone, *Claud.* c. 25) sont probablement des rois de Bretagne appartenant à l'empire, tels que Cogidumns (Tacite, *Agrie.* 14 ; *C.I.L.* VII, 11); s'il était venu à Rome, à cette époque, des rois n'appartenant pas à l'empire, nous le saurions sans doute. Pour l'époque de la République, il ne nous est rien rapporté de semblable”.

⁸⁶ Tacitus, *Annales*, 12.31: *At in Britannia P. Ostorium pro praetore turbidae res excepere, effusis in agrum sociorum hostibus eo violentius quod novum ducem exercitu ignoto et coepta hieme iturum obviam non rebantur. [...] quod primi Icenii abnuere, valida gens nec proeliis contusi, quia societatem nostram volentes accesserant.*

⁸⁷ Th. Mommsen, *op. cit.*, p. 279: „Les princes et les rois admis à faire partie de l'empire ne sont pas en droit au dessous des villes fédérées; mais on ne les appelle jamais fédérés, on les appelle uniquement *socii*”.

convenția încheiată cu Roma, autonomia sa fiind precară și luând în mod legal sfârșit la dispariția suveranului. Practic, juriștii romani nu au găsit procedeele legale prin care să transforme un tratat personal, încheiat cu un monarh, în tratat încheiat cu regatul acestuia. O astfel de convenție poate fi perpetuă doar dacă este încheiată între două orașe⁸⁸, comunitățile urbane fiind considerate de către romani, datorită guvernării lor reprezentative pe baza legilor proprii, *liberi populi* în opoziție cu regatele dependente aflate la bunul plac al dinastului⁸⁹. Această ambiguitate servea romanilor ca, la moartea respectivului dinast, regatul acestuia să fie încorporat statului roman fără încălcarea principiilor de drept internațional⁹⁰.

Pentru a dobândi măcar o parte din marea glorie militară a lui Drusus Maior, tatăl său, și a lui Germanicus, fratele său, împăratul Claudius s-a aventurat în cucerirea unui nou teritoriu, încălcând astfel îndemnul lui Augustus de a păstra imperiul în granițele pe care el însuși le stabilise⁹¹. Toți urmașii acestuia, până la Traian, au căutat să asigure granițele naturale ale Imperiului: Rin, Dunăre, Eufrat⁹². În aceste condiții, Claudius trebuia să confere durabilitate stăpânirii romane în Britannia, din acest motiv acceptând o seamă de concesiuni importante făcute dinaștilor de aici, concesiuni menite să îi consolideze stăpânirea. În concluzie, statutul deținut de Togidubnus se datorează acestei conjuncturi speciale care a determinat impunerea stăpânirii romane asupra Britanniei.

Galați

⁸⁸ *Ibidem*, p. 276: „L'alliance ne peut pas, comme la convention d'amitié, être conclue entre une cité et un particulier. Elle peut, dans la notion romaine, être conclue à perpétuité entre deux villes”.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 278: „Ils sont appelés *liberi* comme constituant des républiques urbaines par opposition aux royaumes dépendants”.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 277: „Quand un traité de cette espèce est conclu avec un prince, le droit public, avons-nous déjà vu ne connaît pas de procédé pour transformer le traité personnel conclu avec le roi en traité avec le royaume, pour lui donner la stabilité légale d'une convention jurée conclue avec la République. L'autonomie des royaumes et des principautés entrés dans les liens d'autonomie dépendante reste donc toujours précaire en ce sens qu'elle disparaît légalement à la mort du souverain et peut bien alors être établie à nouveau par la puissance suzeraine, mais qu'elle peut aussi être alors supprimée par elle. [...] Le principe en est que le royaume légalement dépendant trouve la seule base de son existence dans la convention avec Rome et qu'à chaque transmission du trône, ce royaume peut être réduit en circonscription administrative ordinaire sans violation du droit; ce qui fait que le gouvernement romain attend en général la vacance du trône pour procéder à de telles transformations”.

⁹¹ Tacitus, *Annales*, 1.11: *addideratque consilium coercendi intra terminos imperii*.

⁹² V. Lica, *The Coming of Rome*, pp. 147-148.